

УДК 159.923:371.134

Галина ТОПОЛЬНИЦЬКА,
*кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті здійснено аналіз сутності психолого-педагогічної культури викладача вищого військового навчального закладу, основних типів міжособистісного спілкування, а також розкриваються морально-етичні принципи культури спілкування викладача із курсантами (студентами, слухачами) на основі діалогічної взаємодії.

Ключові слова: *культура, педагогічна культура, моральні якості викладача, культура спілкування.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процес реформування вищої освіти вимагає від викладача вміння переорієнтувати власну діяльність на розвиток особистості курсанта (студента, слухача), зокрема, формування в нього необхідних для життя та професійної діяльності компетентностей. “Нині перед вищою школою стоїть дилема: або штампування функціонерів, або розвиток особистості. Від вибору в цій ситуації залежить місце і місія вищої освіти в суспільстві: у першому випадку вища освіта плестиметься позаду суспільства, у другому – забезпечуватиме його розвиток”. Щоб навчання у вищому військовому навчальному закладі (далі ВВНЗ) допомогло курсанту

© Топольницька Г.

(студенту, слухачу) стати яскравою та цікавою особистістю, потрібне його повноцінне включення в творчу результативну навчальну та особистісну взаємодію з масштабними особистостями, якими мають бути викладачі ВВНЗ. Педагогічна етика – це наука, що визначає сутність морально-психологічної сторони діяльності викладача ВНЗ та проявляється в його різноманітних моральних взаєминах із курсантами, колегами, що обумовлюються з одного боку характером соціально-економічних умов, з іншого – багатством і глибиною особистості самого викладача. Нормативно-змістовим регулятором взаємодії викладача та курсанта (слухача, студента) має стати психолого-педагогічна культура як цілісно осмислена система поведінки викладача, що ґрунтується на моральних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Термін “культура” (від лат. *culture* – обробіток, розвиток, вирощування, розведення) за своїм значенням близький до таких педагогічних категорій як “освіта”, “виховання”, “розвиток”. На цю закономірність вказує В. Г. Кремень : “Нині освіта найтіснішим чином пов’язана з поняттям культури і означає в кінцевому підсумку специфічний засіб перетворення природних задатків і цінностей” . У нашому сьогоденні все більшої актуальності набуває теза: “Від людини освіченої – до людини культури”. Аналізуючи генезу поняття “культура”, В. Н. Мушкатов зазначив, що з далекої давнини це стосувалося характеристики внутрішнього, глибинного світу особистості. У цьому плані звертає на себе увагу глибокий за філософською сутністю відомий вислів Гофмільера: “Душа культури – культура душі”. За цим визначенням духовна культура особистості постає основним епіцентром культури суспільства. А. А. Бодалев, виокремлюючи головні компоненти духовної культури особистості, підкреслює значення національної самосвідомості та національної культури в її творенні.

Метою статті є спроба здійснити аналіз сутності психолого-педагогічної культури викладача як діалогічної взаємодії, заснованої на морально-етичних принципах культури спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна педагогічна культура проголошує головний принцип взаємодії викладачів та курсантів (студентів, слухачів) – це суб'єкт-суб'єктна основа, що ґрунтується на діалозі учасників. Діалогічна взаємодія характеризується тим, що активно організуюче ставлення виявляється не лише до предмета спільної діяльності, а й до самого партнера по спілкуванню.

Молодий викладач, який ще зовсім недавно сам був студентом, стикаючись із проблемами етичного змісту, часто транслює власний досвід їх вирішення, який, на жаль, не завжди заслуговує високої оцінки. Викладачі зі стажем також неоднозначно реагують на нові форми взаємин із курсантами (студентами, слухачами), інколи відкидаючи, а інколи лише частково в межах власного особистісного потенціалу допускаючи діалог та нові етичні норми в практику. Реформування вищої освіти в контексті Болонського процесу призвело до значного розширення поля взаємодії викладача і курсанта (студента, слухача) та актуалізувало проблему, породивши нові питання в царині педагогічної етики.

Взаємодія, як психологічна та педагогічна категорія, відноситься до базових категорій. Умови взаємодії передбачають активність обох сторін, хоча можлива різна міра її прояву. Взаємодія у навчально-виховному процесі проявляється у співробітництві як формі спільної, спрямованої на досягнення загального результату діяльності та спілкування. Вона може реалізовуватися у різних видах та формах: під час лекцій, семінарських занять, індивідуальних занять, позааудиторний час. Разом з тим, може спостерігатися формальне досягнення навчально-виховних цілей у рамках педагогічного процесу, коли викладач та курсанти (студенти, слухачі) фактично не взаємодіють між собою, обмежуючись мінімально необхідними ресурсами.

У сучасних умовах значно розширилися можливості зацікавленої, професійно орієнтованої взаємодії викладача та курсанта (студента, слухача), завдяки новим формам організації навчальної діяльності – індивідуальній і самостійній роботі та використанню таких активних методів навчання, як ділові ігри, тренінги, кейс-стаді, дискусії тощо. У будь-якому варіанті кожний учасник акту взаємодії має безліч можли-

востей більшою чи меншою мірою реалізувати свою суб'єкту активність, продемонструвати позицію, виявити ставлення. Разом з тим, перед викладачем постали і нові питання етичного характеру, наприклад, у яких випадках варто забезпечувати право курсантів (студентів, слухачів) на вибір, якою мірою варто відступитися від приписів та законів формального спілкування; як на практиці реалізувати принцип конфіденційності; яка міра втручання викладача в життя курсанта (студента, слухача) та прийняття ним рішень є допустимою тощо. Поставлені запитання – лише незначна частина з тих, що потребують обговорення. Стає зрозумілим, що для їхнього вирішення замало дискутування на рівні фахівців вищої школи, потрібна неупереджена зацікавлена позиція всього суспільства.

У психологічних та педагогічних дослідженнях наголошується теза щодо вирішального значення для формування професійних настанов та вироблення психологічної культури майбутніх педагогів, в основі якої – розуміння, що вибудовується на умовах діалогу. Діалогічна взаємодія викладача та курсанта (студента, слухача) є багаторівневим процесом, під час якого відбувається одночасне засвоєння як мотиваційно-сміслової, так і предметно-операційної сторін навчального процесу, тобто відбувається як особистісне, так і професійне зростання.

Основною внутрішньою умовою діалогічного типу взаємин виступають взаємини між викладачем та курсантом (студентом, слухачем), які можна кваліфікувати як особистісні. Такий тип взаємин характерний для рівноправних партнерів у спілкуванні, що довіряють і позитивно ставляться один до одного. Водночас викладач сприймає курсанта (студента, слухача) як цікаву інформативну особистість, орієнтується на його неповторну індивідуальність, створює умови для його саморозвитку, а курсант (студент, слухач) вбачає у викладачеві старшого друга, порадирика, авторитетну особу. У таких умовах між учасниками взаємодії виникає контакт, під час якого курсант (студент, слухач) стає чутливим до впливу викладача та переймається до нього почуттям прихильності та поваги. Ситуацію такого когнітивно-емоційного рівня взаємодії можна розцінити як вершину педагогічної майстерності викладача.

Така взаємодія не має нічого спільного з маніпулюванням, причиною якого є передовсім нездатність викладача досягти поставлених виховних чи навчальних цілей прийнятними педагогічно етичними способами. Сам викладач часто не усвідомлює власної маніпулятивної поведінки, вважаючи її єдино вірною та ефективною. У педагогічній практиці, як у школі, так і у ВВНЗ спостерігаються різні прояви такої поведінки, наприклад, викладач “приручає” курсанта (студент, слухач) а своєю відкритістю, довірою, робить його майже товаришем для того, щоб у певний час “використати” його. Або інший спосіб впливу, який має відому назву “батого та пряника” – коли викладач застосовує то поблажливість, то необґрунтовану вимогливість.

Які ж етичні вимоги висуваються сьогодні до викладача НАДПСУ як ініціатора діалогічної взаємодії із курсантами (студентами, слухачами)?

По-перше, викладач має бути справжнім науковцем та хорошим педагогом. Часто дискутується питання, що важливіше: добре знати свій предмет чи бути хорошою людиною. Думки, як правило, розділяються, а істина, як завжди, знаходиться посередині. Ми переконані, що викладач ВВНЗ має поєднувати в собі добрі знання предмета, розвинений світогляд, володіння сучасними педагогічними технологіями з високими моральними якостями та бути яскравою масштабною особистістю. Викладач має бути переконаним у тих позиціях, які він транслює курсантам (студентам, слухачам), разом з тим, стимулювати їх до пошуку “болючих точок” проблеми та способів їх вирішення.

По-друге, викладач має подолати в собі (а ще краще їх взагалі не мати) егоцентричні настанови, які заважають зрозуміти та прийняти позицію курсанта (студента, слухача), з розумінням поставитися до їх способів самовираження. Для кращого розуміння необхідно передовсім орієнтуватися на внутрішню структуру їхньої особистості: погляди, цінності, мотиви, потреби. Інший шлях пізнання, що полягає в намаганні пояснювати поведінку курсантів (студентів, слухачів) з позицій зовнішнього спостерігача на основі викладацьких уявлень та поглядів, на його думку, несе в собі такі загрози, як суб’єктивізм, упередженість, нерозуміння. Досить актуально для викладача звучить

і ідея толерантності – готовність позитивно сприйняти широкий діапазон особистісних варіантів курсантів (студентів, слухачів) та колег.

По-третє, викладач має виявляти під час взаємодії з курсантами (студентами, слухачами) належну повагу до них, незалежно від їхньої функціональної спроможності. Кожній людині хочеться жити з відчуттям своєї сили, впевненості, бути переконаною, що її точка зору чогось варта. Це важливий рушій людської поведінки і необхідна умова її життєдіяльності. Принижена, невпевнена в собі людина ніколи не буває щасливою. Особливої ваги це набуває в юнацькому віці. Повага – це єдина площина, на якій можна очікувати зустрічну активність. Як можна виявити повагу до курсанта (студента, слухача)? Достатньо скористатися мінімальним набором традиційних способів: бути уважним до висловлювань, створити зрозуміле і прогнозоване навчальне середовище, бути емоційно стриманим і справедливим в оцінці знань та досягнень вихованців. З метою зміни їхньої поведінки бажано надавати перевагу “Я-повідомленням”, стимулюючи курсантів (студентів, слухачів) до зміни поведінки без використання часто надмірного і необґрунтованого “натиску”.

Диалогічна взаємодія відноситься до категорії суб’єкт-суб’єктних і несе в собі безмежні можливості для розвитку і саморозвитку курсантів (студентів, слухачів) та професійного зростання викладача. Педагогічна етика викладача в таких умовах має ґрунтуватися на принципах поваги, довіри до курсанта (студента, слухача), створення умов для його розвитку та саморозвитку.

Структура моральної культури викладача ВВНЗ містить в собі наступні складові:

культура моральної свідомості (етичні знання, моральні погляди, моральні норми та принципи);

культура моральних відносин (емоції, симпатії та антипатії, уявлення про моральне та аморальне, моральні правила та звичаї);

культура професійного спілкування (психологія професійного спілкування, моральні виміри спілкування).

Особистісні якості викладача вищого військового навчального закладу відіграють важливу роль у вихованні і навчанні, оскільки він

постійно перебуває у сфері уваги молодих людей. Викладач є для них і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Курсант (студент, слухач), беручи приклад з викладача, переймає його знання, вміння, манери тощо. Знання педагога, його кращі моральні й вольові якості є потужним засобом переконання і впливу на вихованців.

Зовнішню культуру викладача формують одяг, зачіска, макіяж, осанка, мова, форми невербального спілкування тощо.

Мова і мислення викладача повинні бути педагогічними. Йдеться про конкретність, чіткість думок, їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати відповідні почуття. Водночас, мова педагога має бути позбавлена дефектів (шепелявість, запинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп). Важливою вимогою до викладача вищого навчального закладу є володіння ним державною українською мовою. Великого значення у професійній культурі викладача набуває культура міжособистісного спілкування.

Сукупність особистих якостей викладача формує його авторитет, тобто загально визнану значущість його переваг й силу його виховного впливу, що ґрунтується на цьому. До таких якостей можна віднести:

Пунктуальність. Тільки поведінка людини, яка робить усе вчасно, є нормативною. Запізнення заважають роботі і є ознакою того, що на людину не можна поклатися. Принцип робити “усе вчасно” поширюється на всі службові завдання. Спеціалісти, які вивчають організацію і розподіл робочого часу, рекомендують додавати зайвих 25 відсотків до того терміну, що, на ваш погляд, потрібен для виконання дорученої роботи.

Конфіденційність. Секрети свого закладу необхідно зберігати так само бережно, як і таємниці особистого характеру. Немає також необхідності переказувати почуте від товариша по службі, керівника або підлеглого про їхню службову діяльність або особисте життя кому-небудь.

Люб’язність, доброзичливість і привітність. У будь-якій ситуації необхідно поводитися із громадянами і товаришами по службі чемно, привітно і доброзичливо. Але це не зобов’язує до дружби з тими особами, з якими доводиться спілкуватися з обов’язку служби.

Увага до оточення. Увага до оточення повинна поширюватися на колег, начальників і курсантів (студент, слухач). Шануйте думку інших, намагайтеся зрозуміти, чому в них склалася та або інша точка зору. Завжди прислухайтесь до критики і порад колег, керівництва. Коли хтось ставить під сумнів якість вашої роботи, покажіть, що цінуєте міркування і досвід інших людей. Впевненість у собі не повинна заважати вам бути скромним.

Мова. Викладачам ВВНЗ слід користуватися державною, українською мовою. Рекомендується говорити чітко, спокійно і неголосно (навіть в найгостріших ситуаціях). Це надає вагомість словам, змушує до них прислухатися, налаштовує на ефективне сприйняття навчального матеріалу. Рекомендується звертатися до курсантів (студентів, слухачів), використовуючи займенник “Ви”, що налаштовує їх до відчуття власної гідності та поважного ставлення до нього. Під час спілкування категорично забороняється зловживання ненормативною лексикою.

Авторитетним є той викладач, який глибоко знає свій предмет і майстерно його викладає, любить молодь, відчуває її наміри і прагнення, доброзичливо відгукується на них. Без авторитетної, незламної, непохитної в очах вихованців особистості педагога, зазначав В. О. Сухомлинський, ідеал перетворюється на покинутий прапороносцем прапор. Багато проблем виховання криється саме в тому, що часто вихованця закликають йти за прапором, якого ніхто не несе. Бути прапороносцем ідеалу, нести на своєму прапорі вогонь ідеального – саме в цьому секреті педагогічної культури викладача вищого навчального закладу.

Висновки. Психолого-педагогічна культура викладача ВВНЗ є джерелом вияву його наукової і загальної ерудиції, педагогічної майстерності, культури мовлення і спілкування, духовного багатства, проявом його творчої індивідуальності як віддзеркалення результату постійного самовдосконалення і саморозвитку. На наш погляд, психолого-педагогічна культура є гармонією культури творчих знань, творчої дії, почуттів і спілкування.

Таким чином, моральні якості викладача ВВНЗ можуть вироблятися тільки в обстановці послідовно реалізованої професійної етики, професійної моралі, що є найважливішим компонентом психолого-педагогічної культури. Професійна етика викладача – це динамічна система. Її цінності і норми поглиблюються й уточнюються відповідно до практичної діяльності.

Перспективними напрямками подальшого наукового дослідження можуть стати методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування культури діалогічної взаємодії викладача та курсанта.

Список використаної літератури

1. Бодалев А. А. Психология межличностных отношений (к 100-летию со дня рождения В. Н. Мясищева). Вопросы психологии. 1993. № 2. С. 86–87.
2. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. М., 1956. С. 449.
3. Кремень В. Г., Максименко С. Д., Сафін О. Д. та ін. Військова педагогіка та психологія : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во Академії ПВУ. 2000. С. 462.
4. Мушкатов В. Н. Формирование культуры педагогического общения у курсантов высших командных училищ : автореф. дисс. канд. пед наук – М., 1990. 23с.
5. Мясищев В. Н. Психология отношений. М., 1995. 229с.
6. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-ге вид. К. : Каравела, 2008. 352 с.
7. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. К. : Вища шк., 2005. 239 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Журавльов В. В.

Топольницкая Г. Ю. Психолого-педагогическая культура преподавателя высшего военного учебного заведения как необходимая составная часть профессионального мастерства

Статья посвящена анализу сущности психолого-педагогической культуры преподавателя, основанной на диалогическом взаимодействии с курсантами (студентами, слушателями). Также раскрываются

морально-этические принципы культуры общения и морально-психологические факторы, которые влияют на продуктивность профессиональной деятельности преподавателя.

Важное значение имеет обоснование моральных, профессионально и интеллектуально значимых качеств преподавателя, как одной из самых актуальных проблем в учебно-воспитательном процессе высшего учебного заведения.

Ключевые слова: *культура, педагогическая культура, моральные качества преподавателя, культура общения.*

Topolnytska G. The Psychological and Pedagogical Culture of the Teacher of Higher Military Educational Institution as Necessary Part of Professional Skills

This article analyzes the psychological and pedagogical culture of the teacher of higher military educational institution and revealed moral and ethical principles of communication culture between teacher and cadets (students, trainees) based on dialogic interaction. The transformation process in higher education requires from the teacher ability to refocus their activities on the development of the trainee's (student audience) personality, in particular the formation of the required life and professional work competencies. To make studying at university useful for cadet or student becoming bright and interesting person, it is necessary to complete the inclusion of creative productive learning and personal interaction with complete personality, which should be the teachers of Boarder Academy. Regulatory control of content such interaction should be a pedagogical culture as coprefrended holistically as a system of the lecturer behavior based on moral principles. In psychological and pedagogical researches the thesis concerning critical for the formation of professional guidance and development of psychological culture of future teachers, based on – understanding that builds up with the help of dialogue. Dialogic interaction of the lecturer and cadets or students is a multilevel process in which there is simultaneous assimilation as a motivational sense and objective and operating sides the teaching profession, which is personal and professional growth. Mutual interest in each one activates the self both parties, stimulates the expression enriches new ways of

self-development. The main internal conditions of dialogical relations are the relations between the teacher and a cadets or student, which can be described as personal. This type of relationship is typical for equal partners in dialogue, where they can trust each other. In such circumstances, there is interaction between the participants of the contact, during which the cadets or student, is sensitive to the influence the teacher and feels affection and respect to him. The situation is a cognitive and emotional level of interaction can be regarded as the top of the pedagogical teaching skills the teachers. Thus, the moral qualities of the teacher of Border Academy can be improved only in conditions of gradually realized professional morality, professional ethics, which is an essential component of pedagogical culture. Professional ethics of the lecturer is a dynamic system. Its values and norms deepen and are specified in accordance with the practice.

Keywords : *culture, educational culture, the moral quality of the teacher. culture of communication.*